

הטמעת זכויות בעלי-חיים במסגרות חינוך

תוכנית השתלמות לעובדי הוראה והדרכה, בהנחיית ד"ר אריאל צבל, 2018-2019

פרטים טכניים על ההשתלמות

1. תתקיים במכללת אורנים בימי ה', 25.10.2018 עד 24.1.2019, בין השעות 16:00-19:00.
2. מספר משתתפים: 15-30.
3. מיועדת לעובדי הוראה ולמדריכים עם עדיפות למתמחים בחינוך: מחנכי כיתות, יועצים חינוכיים, רכזי שכבות, גננות, מדריכים חברתיים ואחרים העוסקים בחינוך ערכי.
4. אין צורך בניסיון קודם בפעילות חינוכית הממוקדת בזכויות בעלי-חיים.
5. כוללת 14 מפגשים ממשיים בני ארבע שעות אקדמיות כל אחד (56 שעות בסה"כ).
6. בהשתתפות 6 מרצים אורחים: גל אורון, עמית פרלסון, גילה ברוקס, עומר גינזבורג, דני מירז ומרצה נוספת ששמה יימסר בקרוב.
7. רכוז ההשתלמות: ד"ר אריאל צבל ariel.tsovel@gmail.com אתר: <http://arieltsovel.com>

ראשי פרקים מרכזיים

1. הזיקה בין זכויות בעלי-חיים ובין תחומי לימוד ומסגרות פעילות אחרות במוסד החינוכי.
2. הטיפול בנושא שנוי במחלוקת במסגרות של חינוך ממוסד וייחודם של בעלי-חיים בהקשר זה, בדגש על מיומנויות הנחיה ותהליכים קבוצתיים.
3. מקומם של בעלי-חיים בחיי ילדים ומחנכיהם: מגע ישיר, מסגרות חשיבה ויחס רגשי.
4. חשיבותה של ההתייחסות הביקורתית לקשרי אדם-חיה בחינוך הממוסד לאור תפיסות ערכיות ופדגוגיות מקובלות.
5. חשיבה מחדשת על יחסי אדם-חיה: יחסי שימוש לעומת יחסים חברתיים.

מטרות ההשתלמות

1. להניח יסודות לתכנון מסודר ורציונלי של פעילות חינוכית בנושא ההשתלמות מתוך רגישות לקונפליקטים אפשריים ובדגש על שיתוף-פעולה עם מחזיקי עניין.
2. למפות את הידע הנחוץ לקידום זכויות בעלי-חיים במסגרות חינוך ממוסדות.
3. לסייע באיתור ובטיפול הזיקה בין זכויות בעלי-חיים ובין הפעילות החינוכית השגרתית.
4. להביא להכרה בחשיבותה של הוראת החשיבה הביקורתית על יחסי אדם-חיה כבסיס של התייחסות לבעלי-חיים ולקבוצות מוחלשות בכלל.
5. לקדם את יכולתו של המורה להנחות שיח קבוצתי ערכי ומשמעותי עם תלמידיו.

מרכיבים יישומיים לחינוך ולהוראה

1. בוגרי ההשתלמות יבחינו בנציגים של קבוצות מוחלשות ובפגיעה בהם, ובמיוחד בחיות ובפגיעה בהן, בנסיבות שבהן לא הבחינו בכך בעבר.
2. הם יאתרו מסגרות חינוכיות הולמות לשילוב הנושא או ייצרו מסגרות כאלה בכוחות עצמם.
3. הם יבחנו יוזמות חינוכיות בנושא מתוך רגישות לקונפליקטים אפשריים ובדגש על שיתוף-פעולה עם מחזיקי עניין.

עוגני התוכנית

אפיון בסיסי: פדגוגי-דידקטי, ערכי-חברתי, אקלימי-רגשי, ניהולי-ארגוני.

תפקודי לומד של התלמיד: קוגניטיבי, מטוה-קוגניטיבי, תוך-אישי, בין-אישי, הכוונה עצמית ללמידה.

מתודולוגיות מרכזיות: הוראה ולמידה בדרך החקר, הוראה ולמידה בחברותא שיתופית, חינוך לחשיבה, הוראה ולמידה מבוססת פרויקטים, משוב מאתגר למידה/משוב כתוב, סביבה עתירת טכנולוגיה, קביעת יעדים, ניתוח מקרים בהוראה, תכנון לפי חישובי עלות/תועלת.

מרכיבי השינוי: הוראה, למידה, הערכה, ארגון זמן, ארגון לומדים, סביבות למידה, ארגון הצוות ועבודתו, ארגון קשרי קהילה.

חובות המשתלמים

1. נוכחות ב-12 לפחות (מתוך 14) מן המפגשים.
2. השתתפות פעילה בדיונים.
3. ביצוע 9 לפחות (מתוך 14) מן המשימות שניתנו לבית – בדרך-כלל משימת כתיבה קצרה מאוד על בסיס ניסיון בעבודה. כל תרגיל יוגש למנחה ההשתלמות באופן מקוון, לא יאוחר מ-24 שעות לפני המפגש שהמשימה תוצג בו.
4. הצגה בכיתה של חלק מן המשימות, לפי צרכי המפגש. משך ההצגה המשוער: כ-5 דקות (לא כולל הדיון שיתקיים על המשימה).
5. קריאת 6 לפחות מבין המקורות המוצעים להלן, עבור שישה מפגשים שונים (שאר המקורות נועדו להעשרה וקריאתם אינה חובה).

תוכנית המפגשים

1. מה פתאום חיות במוסד החינוכי? (25.10.2018)
משימת הכנה למפגש
 - צילום 10 דברים הנמצאים בשטח המוסד החינוכי ועשויים לשמש כיסוד לדיון על זכויות בעלי-חיים: חיה, מוצר מזון, מוצר לבוש, כרזה, בית-גידול וכדומה.
 - במפגש: הצגת צילומים נבחרים ודיון.**סדנה עיונית**
 - הדרה בחינוך כסוגיה חברתית-מוסרית.
 - המשמעות החינוכית של ההתעלמות מחיות ומן הפגיעה האנושית בהן.
 - מקומן של חיות במחשבתם של ילדים.
 - מדוע ההתעסקות התרבותית בחיות פוחתת עם הגיל?**תרגיל מסכם**: חלוקה לזוגות/שלשות לשם תכנון מערכת לימודים דמיונית שאין בה כל הדרה של חיות לקבוצות גיל שונות – הגיל הרך עד לימודים אקדמיים.
2. שינויים היסטוריים ביחסי אדם-חיה (1.11.2018)
משימת הכנה למפגש
 - בחומר הלימודים במקצוע ההתמחות של המורה, יש למצוא התייחסות אל חיות שאינה רלוונטית עוד לחברה שלנו, ולכתוב ראשי פרקים להצגת המקור שלעיל תוך התמקדות בשאלה: מה השתנה ביחסי אדם-חיה בהקשר של המקור?
 - במפגש: הצגת תרגילים נבחרים ודיון.**סדנה עיונית**

- סקירה היסטורית-חברתית של מערכות היחסים הבין-מיניות העיקריות, בדגש על מהפכת הביות ומהפכת התיעוש.
 - דיון מסכם: כיצד אפשר לשלב ידע היסטורי כזה בהוראה?
3. ערכים ורגשות בהתייחסות אל חיות (8.11.2018)
- משימת הכנה למפגש**
- רשימה של 10 פריטים הנמצאים בבית ותהליך הייצור שלהם כרוך בפגיעה בחיות; ליד כל פריט יש לציין אילו חיות נפגעו, באיזה שלב של הייצור ומהו טיב הפגיעה בהן.
 - במפגש: הצגת פריטים נבחרים ודיון.
- סדנה עיונית**
- ניתוח פסיכולוגי-חברתי של המשטר החקלאי התעשייתי – בין אידיאולוגיה חקלאית להסתרת הפעילות החקלאית.
 - גישות בפסיכולוגיה חברתית: חמלה/אכזריות/אדישות כתכונות טבעיות וכהבניה חברתית.
 - דיון מסכם: אילו מכשולים עומדים בפני חינוך לחמלה כלפי חיות?
4. חינוך וערכים (15.11.2018)
- משימת הכנה למפגש**
- כתיבת תוכנית קצרה וכושלת במתכוון לשיעור בנושא ערכי כלשהו – כבוד כלפי מיעוטים, קבלת נכויות, אהבת למידה, ציות לחוק וכו'; הסיבה לכישלון התוכנית צריכה להיות מסרים סותרים – התלמידים יאמרו על המורה: "פיו ולבו אינם שווים".
 - במפגש: הצגת תוכניות נבחרות ודיון.
- סדנה עיונית**
- "זכויות בעלי-חיים": רעיון מהפכני או השלכה עקבית של הסכמות ושל צרכים נפוצים?
 - במה כדאי להשקיע: בטיפול חמלה ורצון טוב או בהוראת זכויות וחובות? בערכים או בהליכים? בהוראה עיונית או בהנחלת הרגלים?
 - דיון מסכם: איך משלבים חינוך רגשי, קוגניטיבי והרגלי ביחס לחיות?
5. חשיבה סטריאוטיפית וניצול סמלי (22.11.2018)
- משימת הכנה למפגש**
- רשימה של 10 דוגמאות לדמויות של חיות בתרבות – בספרות, בקולנוע, בפרסום וכו'; במידת האפשר, יצורף דימוי או טקסט המתאר את הדמות. יש לדרג את מידת האוטנטיות של כל אחת מן הדמויות מ-1 (לא קשורה כלל לחיות ממין זה) עד 10 (קשורה באופן הדוק לחיות ממשיות מסוימות ממין זה).
 - במפגש: פריטים נבחרים ודיון.
- סדנה עיונית**
- האנשה ותופעות דומות כניצול סמלי של חיות; האם ניצול סמלי הוא אימון לניצול ממש?
 - מה רע בחשיבה סטריאוטיפית, ולשם מה לטרוח על תקינות פוליטית?
 - חשיבה סטריאוטיפית על חיות ממיינים נפוצים.
 - דיון מסכם: אם כמעט שאיננו מסוגלים להימנע מחשיבה סטריאוטיפית על חיות, איפה כדאי להשקיע מאמצים מיוחדים בתקינות פוליטית חיתית?
6. בין הסכמה למחלוקת (29.11.2018)
- משימת הכנה למפגש**
- יש למצוא התייחסות ישירה או עקיפה כלפי חיות בידיעה עיתונאית עדכנית, ולכתוב ראשי פרקים לניתוח הביקורתי ביותר שעולה על דעתך בעניין המקור שלעיל, לשם הצגה בפני תלמידי בית-ספרך.
 - במפגש: הצגת פריטים נבחרים ודיון.
- הרצאת אורח: גל אורון**, מחנך ורכז צוות אזרחות בבי"ס עירוני ה' בחיפה; מנחה קהילה בתוכנית מורים מובילים של משרד החינוך.

- נושאים: עמדת משרד החינוך על הוראת תכנים שנויים במחלוקת; יישום הגישה בשטח במסגרת לימודי האזרחות.
- נושאים נוספים: פעילות לשינוי חברתי במסגרות חוץ-ממסדיות בהשוואה לפעילות בבית-הספר; דוגמאות מהעולם לפעילות בית-ספרית מצליחה בתחום זכויות בעלי-החיים.

דיון מסכם

- אילו גישות שנדונו ואילו מבין היוזמות שתוארו מתאימות לבית-הספר שלך?

7. מחלוקת על בחירות צרכניות (6.12.2018)

משימת הכנה למפגש

- יש לציין דמות טבעונית (במשפחה, בין מכרים, בחיים הציבוריים או ביצירה בדיונית) ולתאר חששות או הסתייגות שהדמות הזו מעוררת בך; לאחר מכן יש לתאר משהו שמעורר את הערכתך בדמות הזו.
- במפגש: הצגת תיאורים נבחרים ודיון.
- **הרצאת אורח: עמית פרלסון**, יועץ חינוכי ומנהל פרויקט "כתובת רחוב", עלם.
- נושאים: יצירת סביבה חברתית נוחה ("שיח מוגן") לדיון בנושא שנוי במחלוקת.
- נושאים נוספים: במה רלוונטיים כללי "שיח מוגן" לדיון על טבעונית במוסד החינוכי, ובמה אינם רלוונטיים? במסגרת "שיח מוגן" על טבעונית, מי זקוקים להגנה ומדוע, וכיצד מתפקדת הגנה על אוכלי בשר לעומת הגנה על טבעונים?

דיון מסכם

- מה נחוץ כדי לאפשר לילדים טבעונים להשתתף בנסיבות שיש בהן צריכת מזון (קפטריית בית-הספר, יום הולדת, טיול וכו')?
- בבית-הספר, באילו נסיבות מתקיימים דיונים על בחירות צרכניות הקשורות בחיות? האם דיונים כאלה זוכים בעידוד או מושתקים? מי תוקף ומי מתגונן? איך אפשר למתן את השיח המתנהל ממילא?

8. חיות שביות וכוונות חינוכיות (13.12.2018)

משימת הכנה למפגש

- יש לאתר בתוך המוסד החינוכי או בסביבתו 3 דברים (חיה, אתר מלאכותי, בית-גידול טבעי, מכשיר מעקב, דגם/בובה, תוכנה, סרט וכד') המאפשר למידה על חיות ועל זכויותיהן, ובלבד שלצורך זה אין החיות מוחזקות בשבי ואינן נפגעות בדרך אחרת. להוסיף תיאור במילים של הדברים שאותרו, ורצוי להוסיף תמונות, קישורים, דברים שיובאו לכיתה וכו'.
- במפגש: הצגת פריטים נבחרים ודיון.
- **הרצאת אורח: גילה ברוקס**, מדריכה ארצית לפינות חי במשרד החינוך.
- נושאים: תמונת מצב של פינות החי בבתי-הספר בישראל; הגבלות ומחלוקות על הפעלת פינות חי לפי משרד החינוך.
- נושאים נוספים: פגיעה בחיות במסגרת פעילויות מסודרות אחרות בבית-הספר (ניסויים, טיולים, ביקורי מדריכים חיצוניים, מופעים וכו'); הגבלות על פגיעות כאלה לפי משרד החינוך.

דיון מסכם

- מהי המשמעות החינוכית של השימוש בחיה שבויה או פגועה?

9. מגע ישיר עם חיות חופשיות (20.12.2018)

משימת הכנה למפגש

- יש לפרט סיכונים מיוחדים לחיות שאינן בשבי במוסד שאת/ה מלמד/ת בו? רצוי להוסיף צילומים, ופירוט מקרים של היפגעות חיות, אם ידועים כאלה.
- במפגש: הצגת תיאורים נבחרים ודיון.

סדנה עיונית

- התעללות בחיות בשטח בית-הספר ותגובת תלמידים, המוסד ומוסדות חיצוניים.
- סכנות אחרות לעופות וליונקים קטנים בשטח בית-הספר.

- מה לעשות כשמוצאים חיה במצוקה בתוך בית-הספר או בפעילותו בחוץ?
- עזרה מסודרת לחיות: הסבת פינת חי למקלט, יצירת בית-גידול ומתקנים לחיות בר, אספקת מזון ומים.
- דיון מסכם: כיצד אפשר לשלב בתוכנית הלימודים יוזמת עזרה מסודרת לחיות?

10. תוכניות חיצוניות בבית-הספר (27.12.2018)

משימת הכנה למפגש

- יש לקרוא את אחד המקורות (הרוח החיה שבחבורה או הרצאות אנונימוס) ולכתוב: כיצד צפויה פעילות כזו להשפיע על התלמידים מבחינת ערכית, רגשית וקוגניטיבית? האם היא צפויה לעורר מחלוקת מסוימת?
- במפגש: הצגת תשובות נבחרות ודיון.
- **הרצאת אורח:** עומר גינזבורג, מנהל תחום החינוך, אנונימוס לזכויות בעלי-חיים; אחראי חינוך, נח – ההתאחדות הישראלית של ארגוני הגנת בעלי-חיים.
- נושאים: פעילויות בית-ספריות שמציעים ארגוני הגנה על בעלי-חיים.
- נושאים נוספים: פעילויות בית-ספריות אחרות שמציעים ארגוני הגנה על בעלי-חיים.
- **דיון מסכם**
- במה שונה הפעילות שביכולתנו לקיים כחלק מסגל בית-הספר מן הפעילות שמציעים גורמים חיצוניים מבחינת תכנים, שיטות, עומק וכו'?
- כיצד אפשר לחבר תוכניות כאלה לפעילויות הנערכות במסגרת תוכנית הלימודים הרגילה?

11. התארגנות קהילתית (3.1.2019)

משימת הכנה למפגש

- לכתוב כותרת וראשי פרקים לפעילות חינוכית בנושא זכויות בעלי-חיים (בהיקף כשני שיעורים בסה"כ), המחולקת בינד בתחום התמחותך ובין מורה נוסף במקצוע לימודים אחר. אפשר לבצע את המשימה בזוגות.
- במפגש: הצגת תרגילים נבחרים ודיון.
- **הרצאת אורח:** דני מירז, מנהל תוכן ותוכניות, ק.מ.ה., המכללה האקדמית לחינוך אורנים.
- נושאים: שיתופי-פעולה כבסיס לטיפול חינוכי בנושאים תובעניים או שנויים במחלוקת; מיפוי השותפים האפשריים בקהילה לפעילות חינוכית בבית-הספר.
- נושאים נוספים: דוגמאות מהעולם לפעילות המקדמת את טובתן של חיות באמצעות הרחבתה לתוכנית בין-גילאית, בין-תחומית, משפחתית וקהילתית.
- **תרגיל מסכם:** חלוקה לזוגות/שלשות (עדיפות למורות/ים מבתי"ס שונים) לשם תכנון מיזם דמיוני משותף לקידום זכויות בעלי-חיים.

12. מאגרי מידע (10.1.2019)

משימת הכנה למפגש

- לקראת כתיבתו של שיעור דמיוני בנושא "אחריותם של ילדים והוריהם כלפי חיות הבית", יש לערוך רשימה של 6 מקורות (במידת האפשר יש לספק קישורים, או צרופות): 3 מיועדים לעיון התלמידים, ו-3 מיועדים לעבודת ההכנה שלך לקראת השיעור.
- במפגש: הצגת מקורות נבחרים ודיון.
- **סדנה עיונית**
- מקורות ביקורתיים לעומת מקורות ממסדיים.
- סקירת ספרים, כתבי-עת, אתרים, דפים וקבוצות ברשת.
- מאגרי מידע מרכזיים באנגלית.
- הקמת ספרייה לימודית ומרכז למידה וירטואלי.
- **תרגיל מסכם:** חלוקה לזוגות/שלשות לשם תכנון אתר בית-ספרי לקידום זכויות בעלי-חיים: קטגוריות מיון המקורות, קטגוריות נוספות, תמונות רקע.

13. שילוב זכויות בעלי-חיים בהוראה השגרית (17.1.2019)

משימת הכנה למפגש

- יש לכתוב דוגמה מניסיון ההוראה שלך לשילוב נושא אקטואלי ויומיומי בתוכנית הלימודים, שנעשה בהוראה מדרג גבוה במערכת החינוך (כגון "נושא שנתי"), והפריע להוראת מקצוע שלימדת; במה התבטאה ההפרעה ואיך התגברת על כך?
- במפגש: הצגת תשובות נבחרות ודיון.

סדנה עיונית

- מטרת מרכזיות בכתובת עבודות לימודיות הקשורות בזכויות בעלי-חיים: הרחבת ידע בנושאים שאינם זוכים לתשומת-לב ציבורית, התחבטות מוסרית שיטתית, ביקורת טקסטים ספישסיסטיים, מחקר מקורי, יישומיות – שינוי חברתי או טכני.

תרגיל מסכם

- חלוקת הקבוצה לפי מקצועות ההוראה של המשתתפים, לבד או בקבוצות קטנות.
- ניסוח כותרות ופירוט קצר של מיזם לימודי במסגרת מקצוע ההוראה, עם העדפה לעבודה ממושכת, לשילוב מרבי בשגרת המקצוע ולמשימה מסכמת של כתיבת עבודה.
- יש לפרט את התועלת הצפויה מן המיזם ואת הסיכונים שבו.

14. עקרונות לעבודה בעתיד (24.1.2019)

משימת הכנה למפגש

- לנסח 8-12 כללי "אל תעשה" בתכנון פעילות שנועדה לקדם זכויות בעלי-חיים במסגרת המוסד החינוכי.
- במפגש: הצגת עקרונות נבחרים ודיון.

תרגיל מסכם

- חלוקה לזוגות/שלושות לשם ניסוח משותף של מסמך הכולל כללי "עשה" וכללי "אל תעשה" בתכנון פעילות שנועדה לקדם זכויות בעלי-חיים במסגרת בית-הספר.
- הצגת התוצאות והשוואה ביניהן, לפי שלוש השאלות שבדיון בשלב הראשון של המפגש.
- ברירה וליטוש משותפים של הכללים המצטרפים לכדי מסמך מסכם של הקורס.

רשימת מקורות

למפגש 1 (מה פתאום חיות במוסד החינוכי?)

סרפל, גיימס א. "יצירי הלא מודע: חיות מחמד כמתוכות". חיות וחברה 35 (חורף 2007).
 אנטוניצ'יק, לידיה ס. "עידן חדש בחינוך הקמלי (Education Humane): מגמות שליליות בקרב בני נוער ודרישה לחינוך ערכי משיבים רוח חיה במאמצים לחינוך הנוער לערך החיים של כל היצורים".
 תרגמה: טלי מורפורגו. חיות וחברה 24 (אביב 2004).

Stewart, Kate and Matthew Cole. "The Conceptual Separation of Food and Animals in Childhood." *Food, Culture and Society* 12, no. 4 (2009): 457-476.

למפגש 2 (שינויים היסטוריים ביחסי אדם-חיה)

סרפל, גיימס. טליוו של אלוהים: קיצור תולדות היחס לבעלי-חיים והאמונות לגביהם במערב. "בתוך: בני-אדם וחיות אחרות באספקלריה היסטורית", בעריכת בנימין ארבל, יוסף טרקל וסופיה מנשה, עמ' 15-32 (פרק 1). ירושלים: כרמל, 2007.

צבל, אריאל. מגע מנוכר: שינויים ביחס לחיות בבריטניה ובארה"ב מהמאה השמונה-עשרה עד תחילת המאה העשרים. "בתוך: בני-אדם וחיות אחרות באספקלריה היסטורית", בעריכת בנימין ארבל, יוסף טרקל וסופיה מנשה, עמ' 333-387 (פרק 18). ירושלים: כרמל, 2007.

צבל, אריאל. "חיות בניהול אוטומטי: עבר, הווה ועתיד". חיות וחברה 47 (דצמבר 2012): 55-68.

למפגש 3 (ערכים ורגשות בהתייחסות אל חיות)

אתגר, רפי, אוצר, אריאל צבל, עורך מדעי, ועינת אופיר, עורכת. **בשר ודם**. ירושלים: מוזיאון על התפר, 2013. עמ' 24-48.

גוי, מלאני. **הפרה שבחזר: הפסיכולוגיה של אכילת בשר**. תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2017. עמ' 15-35 (פרקים 1-2).

סינגר, פיטר. **שחרור בעלי-החיים**. תל-אביב: אור-עם, 1998. עמ' 251-289 (פרק 6).

למפגש 4 (חינוך וערכים)

גרינבוים-גוטמן, סימא. "תפיסות שונות בחינוך לערכים-בצומת בין מתחים." בתוך: **מובילים ערכים**, בעריכת אלירז קראוס, מירה מור וטליה נגר, פרק 2 (עמ' 18-28). (משרד החינוך, יולי 2014).

וינשטוק, משה. **עמ"ר – ערכים, מעורבות ורלוונטיות: קובץ מאמרים ושאלות לדוגמא**. משרד החינוך, המזכירות הפדגוגית. תשע"ח 2017. עמ' 5-13.

"**חינוך לערכים בשבילי – גננות, מורים, מנהלים, ראשי תנועות נוער והורים מספרים**." משרד החינוך. כניסה: מאי 10, 2018.

למפגש 5 (חשיבה סטריאוטיפית וניצול סמלי)

אדמס, קרול ג'. "הרפרנט הנעדר". בתוך **בשר ודם**, בעריכת רפי אתגר, אוצר, אריאל צבל, עורך מדעי, ועינת אופיר, עורכת, עמ' 59-60. (ירושלים: מוזיאון על התפר, 2013).

כ"ץ, ישראל. "על סטריאוטיפים ודעות קדומות." בתוך: **סטריאוטיפים, דעות קדומות וכל היתר: בירור עמדות, הפרכת מיתוסים והעברת מידע**, בעריכת שרון תושיה, ענת פוקסנבוים וטרסיט לגסה בישאן, עמ' 5-7. (תל-אביב: משרד החינוך, המינהל לחינוך התיישבותי, פנימייתי ועליית הנוער, 2013).

צבל, אריאל. "**מרד זה לא: רשמים מסרט האנימציה של דיסני (2004), 'מרד החיות'**." **זכויות בעלי-חיים השבוע** 160 (יולי 23, 2004). אנונימוס. כניסה: מאי 10, 2018.

למפגש 6 (בין הסכמה למחלוקת)

התכנית הלאומית ללמידה משמעותית – השיח החינוכי על נושאים השנויים במחלוקת (חוזר מנכ"ל תשע"ז/4(ב), י"א בכסלו התשע"ז). משרד החינוך, חוזרי מנכ"ל, דצמבר 11, 2016.

חינוך לחיים משותפים ולמניעת גזענות (מבקר המדינה, דו"ח ביקורת מיוחד). ירושלים: מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור, אלול התשע"ו, ספטמבר 2016. עמ' 17-29.

שילוב תכניות חינוכיות חיצוניות במערכת החינוך (חוזר מנכ"ל תשעה/8(א), י"ב בניסן התשע"ה). משרד החינוך, חוזרי מנכ"ל, אפריל 1, 2015.

למפגש 7 (מחלוקת על בחירות צרכניות)

הצעת חוק חופש הבחירה במזון (מזון מהצומח), התשע"ג-2013.

קש"ר: קשב ושיח רב תרבותי, יצירת שיח מוגן בנושאים קונפליקטואליים. משרד החינוך, השירות הפסיכולוגי ייעוצי, תשס"ז 2007. עמ' 7-12, 21-24, 59.

שגיא, יקי. "**מועקת הטבעונים**." **הארץ** (יוני 7, 2016).

למפגש 8 (חיות שבויות וכוונות חינוכיות)

בירן, עירית. "הנחיות בנושא מרחבים זואולוגים במוסדות החינוך" (מכתב). משרד החינוך, המנהל הפדגוגי. אפריל 3, 2017.

הלוי, דליה ודליה לאופר, עורכות. בעלי החיים במוסד החינוכי (הוראות קבע, חוזר מנכ"ל עד/3(ב), כ"ח בחשון התשע"ד). משרד החינוך, נובמבר 1, 2013.

צבל, אריאל. "טיפול בעזרת בעלי-חיים: הערכה מוסרית". חיות וחברה 50 (מאי 2014): 55-65.

למפגש 9 (מגע ישיר עם חיות חופשיות)

אקלים חינוכי מיטבי והתמודדות מוסדות חינוך עם אירועי אלימות וסיכון (חוזר מנכ"ל תשעה/8(ב), י"ב בניסן התשע"ה). משרד החינוך, חוזרי מנכ"ל, אפריל 1, 2015. סעיפים 3.7, 5.3.7.

"מה עושים כשמוצאים גוזל נטוש". רשות הטבע והגנים. יולי 24, 2017.

"עזרה ראשונה לבעלי-חיים". בית החולים הווטרנרי הכפר הירוק. כניסה: מאי 10, 2015.

למפגש 10 (תוכניות חיצוניות בבית-הספר)

בצרי, ריקי, יפית בר-און, וישראלה פוקס. "בעלי חיים – אמצעי או מטרה? דוח מן השטח". חיות וחברה 55 (יולי 2016): 55-58.

"הזמינו הרצאה/סדנה לבית הספר בנושאי זכויות בעלי חיים". אנונימוס. כניסה: מרץ 21, 2018.

"הרוח החיה שבתבורה". המשרד להגנת הסביבה. כניסה: מרץ 21, 2018.

למפגש 11 (התארגנות קהילתית)

טליאס, מוטי. שיתוף פעולה בין בית הספר לסביבה. אבני ראשה. 2011.

עילם, אפרת ותמר טרופ. "טיפוח קשרי בית ספר-קהילה". בתוך: אסטרטגיה ליישום חינוך לקיימות במוסדות חינוך. קיוונים אקדמיים (אוגוסט 4, 2018). מכון מופ"ת.

שדמי-וורטמן, שרה. "תפיסת 'שדמות'". בתוך: לשם שינוי ביחד. המכללה האקדמית אורנים, 2011.

למפגש 12 (מאגרי מידע)

יועד, צופיה, עורכת. מידענות: מתווה לפיתוח תהליכים מידעניים במהלך הלמידה של תחומי הדעת להתנהלות לומדים בסביבה עתירת מידע. (ירושלים: האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים, המזכירות הפדגוגית, ינואר 2009). מבוא ומילון מושגים (עמ' 4-11, 30-43).

צבל, אריאל. "ארון הספרים החייתי: המלצות להקמת ספריית זכויות בעלי-חיים בעברית". אנונימוס. עדכון אחרון: אוקטובר 2017.

"כתבות ומאמרים". חיות וחברה 56-12 (אפריל 2000-נובמבר 2016).

למפגש 13 (שילוב זכויות בעלי-חיים בהוראה השגרתית)

פעולה חיה, מאגר מערכי שיעור לזכויות בעלי-חיים.

צבל, אריאל. "עבודות לימודיות בבית-הספר: מדריך קצר לשילוב זכויות בעלי-חיים בלימודים". זכויות בעלי-חיים השבוע 324-322 (ספטמבר 1-15, 2007). אנונימוס. כניסה: מרץ 23, 2018.

צבל, אריאל. "המדריך למורה: כיצד לקדם את זכויות בעלי-החיים בבית-הספר". זכויות בעלי-חיים השבוע 485, 480-479 (ספטמבר 4-אוקטובר 17, 2010). אנונימוס. כניסה: מרץ 23, 2018.